

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»

Реєстраційний № _____

Завідувач кафедри _____

« ___ » _____ 2024 р.

« ___ » _____ 2024 р.

**ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО ВОЛОНТЕРСТВА В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна робота студента гр. СП-20
ступінь вищої освіти «бакалавр»
психолого-педагогічний факультет
спеціальності 231 Соціальна робота
Гулька Владислава Костянтинівича

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Размолочикова Іванна Вікторівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ТКТС _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кривий Ріг - 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Гулько Владислав Костянтинович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав і не одержував недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)_____

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться «25» червня 2024 року о 9.00 годині на засіданні екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти зі спеціальності 231 Соціальна робота.

Адреса: Навчальний корпус № 4 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Героїв АТО, 79 а.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету Размолодчикова Іванна Вікторівна

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету Василюк Тамара Григорівна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ 1. ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У РОБОТІ ФАХІВЦЯ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ.....	8
1.1. Волонтерство як умова об'єднання суспільства	8
1.2. Волонтерська діяльність у роботі соціального педагога.....	13
Висновки до розділу 1.....	18
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТ.....	19
2.1. Соціально-культурні детермінанти волонтерської діяльності.....	19
2.2. Волонтерські проєкти у роботі соціального педагога: європейський досвід.....	23
Висновки до розділу 2.....	27
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНА РОБОТА.....	29
3.1. Розвиток волонтерської діяльності: реалії та перспективи.....	29
Висновки до розділу 3.....	30
ВИСНОВКИ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Волонтерство справедливо називають найдивовижнішим проявом будь якого сучасного суспільства. З давніх давен ця діяльність є не прибутковою, безкорисною, добровільною.

Особливістю волонтерської діяльності є те, що вона здійснюється особистістю виключно на добровільній основі, за покликом серця. Будь який громадянин може безперешкодно займатися волонтерською діяльністю, якщо відчуває потребу реалізувати свою громадянську позицію та бажає допомагати іншим вирішувати проблеми, які потребують вирішення, але які не здатна на той час вирішити держава або суспільство.

Людина, яка займається волонтерською діяльністю не отримує ніяких винагород від держави. Зазвичай це люди досить патріотичні, чесні, справедливі, наполегливі, яким не байдужа доля власної держави.

Волонтер – це той, хто досягає поставленої мети нехтуючи власними коштами, часом, а іноді навіть здоров'ям. Волонтерство потребує багато зусиль, заради досягнення поставленої мети і суспільного блага.

Волонтерська діяльність – це певна реакція, яка виникає у деяких членів суспільства, коли трапляються не передбачувано трагічні події (війни, екологічні катастрофи). Тож долаючи трагічні події, волонтерська діяльність виступає у якості важливої умови при подоланні кризових ситуацій у найрізноманітніших сферах людського життя.

Важливість волонтерської діяльності підкріплюється низкою законодавчих документів та нормативно-правової бази. Так, у 2003 році набуває чинності Постанова «Про затвердження положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг». У 2011 році в Україні набуває чинності Закон «Про волонтерську діяльність». Цим законом регламентовано принципи, права та обов'язки волонтерів.

На сучасному етапі становлення Української державності волонтерський рух набуває серйозних масштабів. Він отримує державне та громадське визнання, та є ознакою цивілізованого суспільства.

Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки і соціальної роботи дає таке визначення: «**Волонтерський рух** – *volunteer movement* – це добродійна діяльність, яка здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без заробітної плати, без просування по службі, заради добробуту та процвітання спільнот і суспільства у цілому» [22, с. 30].

Мета дослідження. Дослідити та обґрунтувати важливість феномену «волонтерство» у професійній діяльності соціального педагога.

Завдання дослідження:

- дослідити стан проблеми в психолого-педагогічній та спеціальній літературі;
- здійснити аналіз феномену соціального волонтерства у контексті європейської інтеграції.

Об’єкт дослідження: процес здійснення волонтерської діяльності.

Предмет дослідження: теоретичне дослідження проблеми здійснення волонтерської діяльності.

Методи дослідження. Теоретичні аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація; емпіричні – спостереження та метод обробки експериментальних даних.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження виступає пропагування волонтерської діяльності, яка взяла на себе виклики сучасності в умовах збройної агресії росії проти нашої держави.

Методологічною основою нашого дослідження виступили нормативно-законодавчі акти про розвиток та підтримку волонтерського руху в Україні, а також наукові та науково-методичні розвідки науковці О. Безпалько, О. Брижоватої, Р. Вайноли, І. Григи, М. Дичківського, І. Зверєвої, Н. Заверико, О. Зими, Н. Івченко, А. Капської, О. Кузьменко, Т. Лях, Ф. Ступак, О. Яременко та інших.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлено тезами у збірнику наукових праць кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Гулько В. К. Соціально-культурні детермінанти волонтерської діяльності. Сучасна освіта в реаліях та перспективах: соціально-педагогічний аспект: збірник наукових і науково-методичних праць [електронний збірник] / редкол. Т. Василюк, І. Лисоконь, З. Мірошник, І. Размолодчикова, І. Шимко. Вип. 6. Кривий Ріг: КДПУ, 2024.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (24 позиції).

РОЗДІЛ 1. ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У РОБОТІ ФАХІВЦЯ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

1.1. Волонтерство як умова об'єднання суспільства

У сучасному мінливому і не передбачуваному світі соціальна робота – надзвичайно затребувана і актуальна професійна діяльність. Ця діяльність характеризується цілою низкою планів та завдань, які спрямовані на надання допомоги різним категоріям клієнтів та соціальних груп.

Соціальна робота – це діяльність, яка допомагає долати труднощі особистісного та соціального характеру. Вона спрямована на те, аби допомагати, підтримувати, консультувати, а відтак, можна сміливо стверджувати, що фахівці соціальної роботи – це люди, які надають допомогу нужденним, тобто тим категоріям клієнтів, які опинилися в складних життєвих обставинах через війну, стихійне лихо або інші трагічні ситуації.

Сучасні українські волонтери – це невід'ємна частина глобального світового співтовариства, об'єднані любов'ю, щедрістю, доброзичливістю та бажанням у будь який час прийти на допомогу конкретній людині і суспільству.

Г. Скитьова разом з колегами у науковій праці «Школа волонтерів, зазначає: «Можна впевнено стверджувати, що міра присутності волонтерської діяльності в житті звичайного громадянина є своєрідним показником суспільного розвитку, результатом осмислення загальнодержавних і загальносвітових проблем та пошуком ефективного способу їх вирішення» [24, с. 189].

У тлумачному словнику-мінімумі із соціальної педагогіки та соціальної роботи за редакцією Л. В. Лохвицької читаємо: «Волонтер (франц. *volontaire* – доброволець) – фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову і вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер [22, с. 30].

У різних джерелах ми знаходимо такі визначення волонтерства: «Волонтер – це перш за все патріот своєї держави», «Волонтер – це людина з активною життєвою позицією», «Волонтер – це професіонал у певному напрямку роботи, який добровільно, без примусу виконує будь яке завдання», «Волонтером потрібно народитися, а вже потім стати», «Волонтером може бути будь хто – важливо, щоб це було від душі», «Волонтер – це означає завжди потрібний і корисний кому небудь».

Нам імпонують всі вище викладені твердження. Ми розуміємо, що волонтер – це завжди той, хто:

- підтримає малозабезпечених і безробітних;
- надасть допомогу безпритульним;
- людина, яка з власної волі буде доглядати за хворими і немічними;
- особа, здатна допомагати постраждалим від екологічних катастроф і надзвичайних ситуацій;
- фахівець, здатний впроваджувати будь які соціальні проекти;
- громадянин, який ризикуючи власним життям і здоров'ям, без сумніву надасть допомогу військовослужбовцю і дитині, літній людині і бездомній тварині, учаснику бойових дій і багатодітній матері;
- спеціаліст, який здатен надати психологічну підтримку і допомогу всім, хто цього потребує.

Якщо ми говоримо про волонтера, то це в першу чергу свідомість, відповідальність і патріотизм. Бо саме волонтери розбудили свідомість українців, коли на нашу землю прийшла війна. Волонтерам належить ідея згуртування нації, бо вони першими відгукнулися на потреби суспільства, коли розпочалися події на Майдані, коли ворог загарбав Крим і Донбас.

Надзвичайно трагічні події в Україні дали можливість суспільству оцінити важливість роботи волонтерів, соціальних працівників, зрозуміти настільки необхідними є ці напрями діяльності. Адже саме соціальні

працівники явилися флагманами волонтерської діяльності, саме вони в кризовий період згуртувавшись змогли надавати необхідну допомогу.

Це є свідченням того, що фахівці соціономічної сфери готові до волонтерської діяльності. В цьому контексті ми можемо сміливо стверджувати про соціальну зрілість особистості волонтера.

Педагогіка та суміжні з нею науки широко використовують дефініцію «соціальна зрілість особистості».

В. Радул зазначає: «Соціальна зрілість характеризує стан розвитку особистості, є не що інше, як певна система. В нашому підході поняття соціальної зрілості розглядається через взаємозв'язок трьох системотвірних її елементів – соціальне самовизначення, соціальну активність і соціальну відповідальність особи» [16].

Науковці єдині в думці, що сутнісна природа людини пов'язана з її властивостями. А оскільки людина є істотою культурною, відповідно їй притаманні політична, професійна та інші види культур, які в свою чергу, наковці (як педагоги так і психологи) позиціонують як зміст розвитку цілісної особистості, тобто соціально зрілої особистості.

В. Радул авторитетно зазначає: «При формуванні соціальної зрілості особистості виробляється певна система орієнтацій особистості на наявні в суспільстві цінності. Суть проблеми побудови моделі ціннісних орієнтацій зводиться до того, щоб виділити ту властивість системи «особистість – суспільство», яка є системотвірною. Найбільш важливими для людини є соціальні установки, які визначають мету й засоби її діяльності» [16].

М. Лебедик пише, що: «Соціальна зрілість розглядається лише через призму однієї з критеріальних характеристик – самовизначення, активності й відповідальності» [12].

Нам імponує ця точка зору, адже самовизначення, активність і відповідальність є характерними якостями особистості волонтера.

Соціально зріла особистість волонтера характеризується соціальною відповідальністю.

Р. Залеська зазначає: «Професійна діяльність майбутнього фахівця соціальної сфери передбачає сформованість у нього моральних цінностей, етичних орієнтирів, самостійності, мобільності та соціальної відповідальності» [10, с. 50].

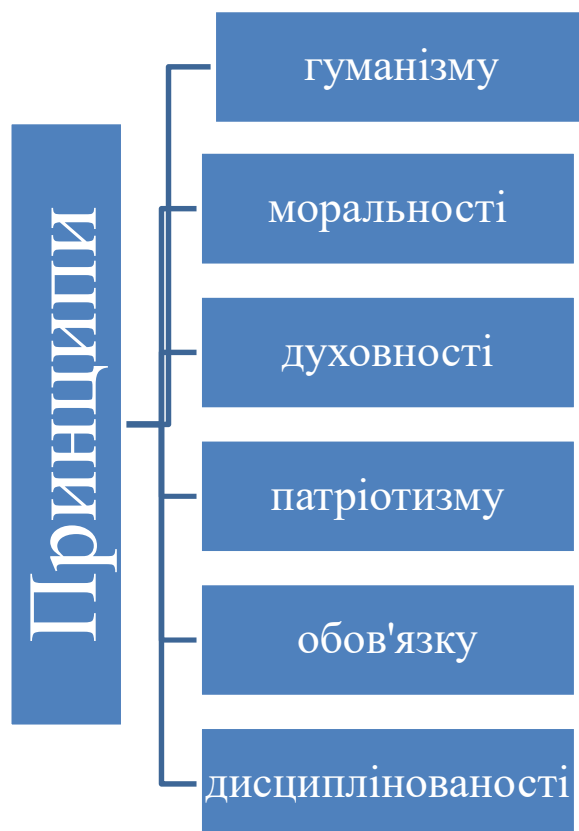
Соціально відповідальна особистість – це стійка особистісна якість, яка проявляється усвідомленим ставленням при виконанні певних соціальних ролей. Соціально відповідальна особистість в повній мірі несе відповідальність за результати своєї діяльності.

С. Гончаренко акцентує увагу: «Що стосується соціальної відповідальності майбутнього фахівця соціальної сфери (соціального працівника, соціального педагога), то це стійка стратегія соціальної поведінки особистості, що базується на переконанні в об'єктивній необхідності відносин взаємної залежності членів суспільства й проявляється у свідомому активному освоєнні і виконанні ним професійних та соціальних ролей, а також у його готовності відповідати за отриманий результат» [7, с. 327].

Соціальна відповідальність фахівця соціальної сфери як волонтера, здійснюється через ряд принципів: гуманізму, моральності, духовності, патріотизму, обов'язку, дисциплінованості.

Всі ці принципи виступають показниками морально зрілої особистості, яка здатна брати на себе відповідальність за власні дії та вчинки. Також варто зазначити, що всі ці принципи є категоріями етики.

Вважаємо за доцільне представити їх у вигляді рисунку.

Рис. 1. Принципи соціальної відповідальності волонтера (фахівця соціономічної сфери)

Отже, людина, яка з гідністю здатна прийняти певні виклики, включитися у не прибуткову діяльність задля покращення життя у суспільстві називається волонтером.

Волонтерська діяльність – це прагнення змінити свою країну на краще. Це можливість набути безцінний досвід, розширити коло знайомств і контактів, навчитися новому, враховуючи думки і почуття інших людей.

Дуже часто волонтер – це людина, яка нехтує власними комфортними умовами життя задля забезпечення комфортних умов для інших.

Можна сміливо стверджувати, що волонтерська діяльність – це одна з найважливіших умов, яка дозволяє українському народові у теперішній трагічній ситуації знаходити сили для життєстійкості і виживання у складних умовах війни.

Об'єднані волонтерами – ми з гідністю тримаємо стрій і здатні сміливо вступати на боротьбу з глобальною проблемою сучасності – війною росіянців.

1.2. Волонтерська діяльність у роботі соціального педагога

І. Савельчук зазначає: «Інтеграція України до світового співтовариства, тенденції розвитку сучасного суспільства й соціально-економічні зміни, які відбуваються у державі, зумовлюють необхідність формування креативної особистості майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфері, що володіє здібностями ефективно і творчо розв'язувати професійні задачі. Нині суспільство висуває обґрунтовану вимогу до підготовки висококваліфікованих кадрів для освітніх та соціальних інститутів, які впроваджують інноваційні теорії, технології та моделі практичної соціальної роботи» [17].

Реалії сьогодення дають нам чітке розуміння того, що країна потребує професійно компетентних фахівців, які гідно зможуть адаптуватися до швидкоплинних змін життя суспільства. Такі фахівці характеризуються комунікабельністю, творчістю, мобільністю, високою громадянською позицією тощо.

Науковці зазначають, що всі ці якості соціального педагога є важливими саме тоді, коли він, зважаючи на складні життєві обставини починає професійно допомагати окремим людям та соціальним групам.

У наукових колах все активніше наполягають на думці, що волонтерська діяльність фахівця соціальної сфери є важливим фактором у формуванні професійно свідомого спеціаліста. Адже, саме волонтерська діяльність сприяє розвитку таких необхідних у соціальній роботі якостей, які дозволяють забезпечувати ефективне виконання професійних обов'язків:

- емпатія;
- любов до ближнього;
- гуманне ставлення до інших;

- готовність до самопожертви заради блага інших;
- доброзичливість;
- мобільність;
- комунікабельність;
- патріотизм.

У Законі України «Про волонтерську діяльність», стаття 1 наголошується, що «... волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [9].

Здійснюється волонтерська діяльність за певними напрямками:

- волонтерська допомога малозабезпеченим;
- волонтерська підтримка багатодітних сімей;
- волонтерська підтримка осіб, які мають інвалідність;
- допомога людям похилого віку;
- виявлення та підтримка бездомних;
- допомога учасникам бойових дій;
- підтримка військових;
- надання допомоги постраждалим від екологічних лих та катастроф;
- заходи пов'язані зі збереженням життя та здоров'я;
- збереження культурної спадщини народу тощо.

Трагічні події, які відбуваються на теренах України, військова агресія з боку російської федерації спонукають все більшу частину населення ставати на шлях волонтерства. Готовність народу і соціальних педагогів, зокрема, займатися волонтерською діяльністю збільшується з кожним днем.

Якщо говорити про спеціальність 231 Соціальна робота, то студенти, які приходять на перший курс навчання вже в достатній мірі знайомі з поняттям волонтерства. Дехто з них досить активно займається цією діяльністю. З кожним роком здобувачі освіти все більше і більше долучаються до волонтерської діяльності, оскільки і в Криворізькому

державному педагогічному університеті і на психолого-педагогічному факультеті, зокрема, ця діяльність активно пропагується і вітається.

Бажання стати волонтером, а значить бути корисним своїй державі, зростає з кожним курсом. Студенти спеціальності Соціальна робота долучаються до всіх видів волонтерської діяльності:

- допомога у плетінні маскувальних сіток;
- виготовлення квімор;
- заливка окопних свічок;
- приготування вітамінних сумішей;
- закупівля обладнання;
- донати;
- виготовлення салатів;
- збір речей для вимушено переміщених осіб;
- консультування;
- запис вітальних роликів на свята для захисників;
- привітання дітей воїнів ЗСУ з Днем Святого Миколая тощо.

Для нас є досить важливим, що бажання займатися волонтерською діяльністю зростає у студентської молоді з кожним роком і досягає вершини на четвертому курсі та навчанні у магістратурі. В цей час молодь досить усвідомлено підходить до волонтерської діяльності, як однієї із складових своєї майбутньої професії.

А відтак, можемо сміливо стверджувати, що волонтерська діяльність – це той фактор, який дозволяє формувати майбутнім фахівцям соціономічної сфери повну готовність до виконання професійних обов'язків і практичної діяльності.

Сучасне українське суспільство характеризується серйозною трансформацією по відношенню до ціннісних орієнтацій народу. Але є певні цінності, які лишаються незмінно-стабільними і вічними. До таких цінностей відносять і волонтерство, тому що волонтерство це добровільна, безкорисна робота на благо суспільства. Нам імпонує вислів психологів, що: «Діяльність

висловлює конкретне відношення людини до дійсності, в якій реально проявляються властивості особистості... У ході діяльності індивід виступає як суб'єкт, який цілеспрямовано впливає на об'єкт і задовольняє таким чином всі свої потреби» [8].

Абсолютно зрозуміло, що в теперішньому стані наша держава не спроможна вирішувати соціальні та економічні питання без втручання і допомоги волонтерів. На сьогодні волонтерство – це адекватний і ефективний інструмент, за допомогою якого успішно вирішуються питання підвищення соціального статусу людей.

Фахівець соціальної сфери у ході виконання професійних обов'язків допомагає людям пристосовуватися до складних умов життя, надає допомогу з різних послуг задля підвищення рівня життя індивідам, групам, сім'ям.

Тож справедливо підмічено, що людина, яка обрала професію соціального педагога – покликана допомагати іншим, надаючи професійну допомогу. І саме тут простежується схожість діяльності соціальної роботи з волонтерською діяльністю, адже базисом у цих двох видах діяльності виступають такі гуманістичні якості особистості як добровільність, безоплатна допомога нужденним і гуманістичний світогляд.

У науковому доробку «Волонтерська діяльність як шлях до професійного самовизначення майбутнього соціального працівника» автори А. Коломієць та Н. Франко зазначають: «Добровільна праця – один з найяскравіших феноменів людської цивілізації, який свідчить про еволюцію людського духу» [19, с. 95-97].

Студенти-волонтери спеціальності Соціальна робота є найбільш чисельною групою волонтерів, яка прагне взяти на себе відповідальність за добробут країни і суспільства. Адже, волонтерська діяльність дозволяє майбутнім фахівцям:

- набути безцінний соціальний досвід;
- успішно просуватися по кар'єрним сходам;

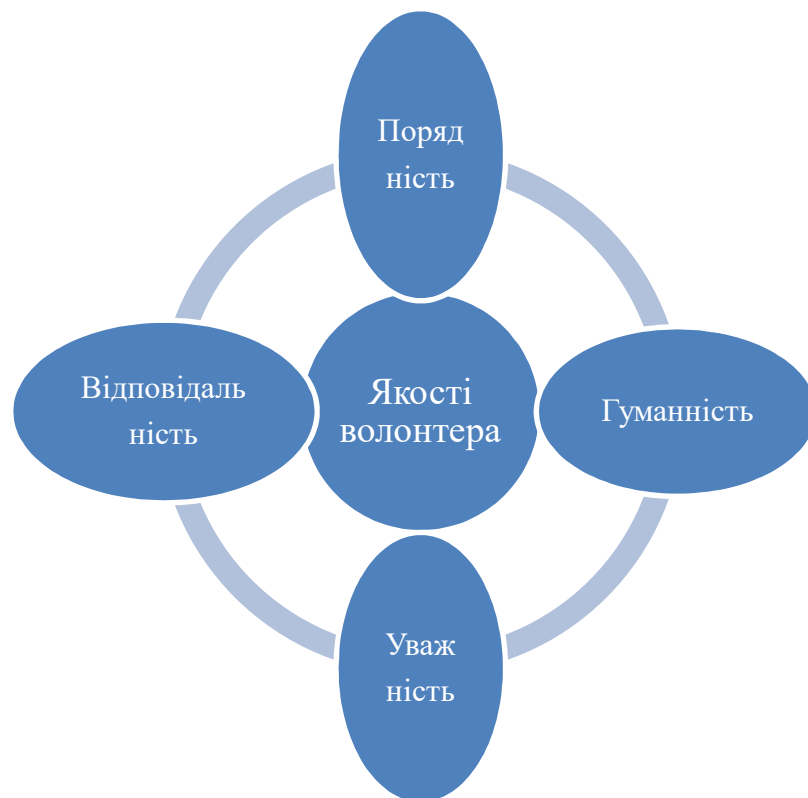

- допомагає у реалізації власних соціальних ініціатив та проєктів.

Роль волонтерського руху на сучасному етапі суспільства дуже важко переоцінити. Сьогодні волонтер це: «...добра, милосердна людина, яка володіє не аби якими комунікативними навичками, приваблює до себе людей, розуміє проблеми оточуючих, співчуває їм, має бажання безкорисливо допомагати вирішувати проблеми інших людей»[19, с. 95-97].

Характерними якостями волонтера є:

- порядність;
- відповідальність;
- уважність;
- гуманність.

Рис. 2. Характерні якості волонтера

Отже, волонтерська діяльність у роботі фахівця соціономічної сфери – необхідна складова, оскільки сприяє набуттю таких якостей, як порядність,

відповідальність, гуманність, уважність. Допомагає розвивати творчі здібності та розширювати кругозір майбутнього фахівця стосовно професійної діяльності.

Висновки до розділу 1

Опрацювання спеціальної літератури з теми дослідження дозволяє нам зробити такі висновки. Соціальною роботою, яка має багато спільного з волонтерством можуть займатися люди, небайдужі до долі інших людей і держави.

Волонтерство є досить потужним ресурсом будь якого суспільства.

Волонтерство допомагає майбутнім фахівцям соціономічної сфери налагоджувати нові зв'язки, успішно комунікувати з різним категоріями клієнтів, успішно управляти власним життям; сприяє професійному зростанню; дозволяє зрозуміти унікальність такого виду професійної діяльності як соціальна робота.

А відтак, зрозуміло, що волонтерська діяльність фахівців із соціальної роботи це важливий елемент підготовки майбутніх соціальних педагогів, адже у рамках підготовки спеціаліста відбувається формування особистості здатної розвивати власні особистісні та ділові якості, накопичувати власні ресурси для майбутньої професійної діяльності, усвідомлювати власну значущість у розбудові рідної держави, можливість самому визначати траєкторію професійної діяльності засобом волонтерства.

РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АСПЕКТ

2.1. Соціально-культурні детермінанти волонтерської діяльності

Варто наголосити, що таке явище як волонтерство було мало розповсюджено на теренах колишніх і теперішніх екс комуністичних країн. Тож спробуємо пояснити ці розбіжності, спираючись саме на культурні традиції європейських країн. Зупинимося на культурних та соціальних детермінантах волонтерства. Будемо розглядати як індивідуальний його аспект, так і сукупний (що стосується всієї країни).

Так, Пресурецу 2003 акцентує увагу на тому, що волонтерство як соціальна цінність держави позитивно впливає на розвиток громади. Наводиться приклад, що у Румунії навіть спортивні клуби та товариства підвладні постійному контролю з боку правлячої партії, а це зовсім не сприяє розповсюдженню і розвитку волонтерського руху. Тому, що будь яка ініціатива в такому суспільстві відразу присікається.

Перехід багатьох європейських країн до демократичного життя сприяв поживленню волонтерського руху, через привнесення західної культури.

Індивідуальна волонтерська діяльність тут виявляється в:

- досвідченості;
- рівні підготовки;
- фінансових можливостях.

Sztompka (4) наголошує, що волонтерство тісно переплітається з соціальним капіталом, а соціальний капітал впливає на підвищення рівня волонтерства в Східній Європі.

Wuthnow (4) зазначає, що терміни «волонтерство» і «волонтерська діяльність» є досить складними і не однозначними. Вони мають різні

характерні ознаки і характеристики. Але при цьому наголошується, що альтруїзм є характерною рисою волонтерської діяльності.

Wilson and Musick (4) вважають неформальну допомогу видом волонтерської діяльності, тоді як Sched (4) підкреслює саме формальний характер цієї діяльності.

Ми погоджуємося з авторитетною думкою європейських науковців, які наполягають на тому, що волонтерська робота – це альтруїстична, не прибуткова діяльність, займаючись якою, людина проводить певну частину свого часу, без будь якої вигоди, за власним бажанням. Якщо така діяльність відбувається на офіційній основі, то скоріш за все – це представники законних волонтерських організацій, які працюють на благо громади.

У соціології існує два підходи, які пояснюють, чому люди займаються волонтерською діяльністю. Перший підхід вказує на те, що волонтерством опікуються люди, які мають стабільний дохід. Вони займаються волонтерством тому, що не обтяжені бідністю, і мають чим поділитися з іншими (тими, хто цього потребує). Такі люди є більш привабливими для волонтерських організацій. Оскільки, кошти вирішують може й не все, але багато чого!

Другий підхід акцентує увагу на переконаннях та цінностях людей, які займаються волонтерством. У цьому підході зазначається, що культурний вимір цього напрямку набагато важливіший за волонтерську роботу. Оскільки, коли освічена людина займається волонтерством, вона здатна використати власні знання і передати їх іншим. Ці знання стануть у нагоді організації і принесуть їй неабияку користь (наприклад у розвитку певної громади). Зрозуміло, що чим вищий рівень освіти, тим вище прагнення особистості у задоволенні вищих потреб. Також варто зазначити, що для активної участі волонтерством необхідне здоров'я.

Отже, активний зв'язок між заняттям волонтерською діяльністю і стабільним доходом очевидний. Тому що економічний розвиток країни, як правило призводить до зростання рівня волонтерської діяльності.

У науці існують суперечливі погляди щодо гендерної приналежності занять волонтерством. Так Wilson-Musick зазначає, що жінки набагато більше часу приділяють волонтерській діяльності, бо вони мають вищий показник альтруїзму і емпатії.

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери читаємо: «Альтруїзм – безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших, на протипагу егоїзму» [8, с. 13].

Емпатія – це здатність до співпереживання почуттів іншої людини.

Dekker (4), заперечує цю думку, і наполягає, що все таки чоловіки здатні більше займатися волонтерством, бо вони мають для цього більше ресурсів у вигляді капіталу і безперешкодно можуть ними поділитися.

У «Теорії раціонального вибору» (Osterle) доводиться, що заняття волонтерством збільшується у пенсійному віці, оскільки саме в цьому віці людина стає більш вільною (від основної роботи, домашніх справ тощо).

Учені Bogdan Voicu і Malina Voicu авторитетно заявляють, що соціальне середовище є таким ресурсом, який здатен впливати на рівень залучення до волонтерської діяльності. Так, наприклад, науковці зазначають, що рівень волонтерства у маленьких містах зазвичай вищий ніж у великих, тому що тут є набагато більше можливостей спілкуватися віч-на-віч, взаємодіяти та знаходити спільні рішення для проблем, які виникають.

З іншого боку, великі міста мають більше можливостей для залучення економічного капіталу, тому пропонують більше можливостей для волонтерства. Відтак зрозуміло, що чим більше місто, тим більше ресурсів люди можуть надати.

Ресурси на рівні країни теж впливають на культуру волонтерської діяльності. На перший план тут виходять:

- людський капітал;
- комунікабельність;
- схильність до волонтерства;

- мотивація щодо волонтерської діяльності.

Науковці Kendal and Knapp зазначають, що волонтерство виражається через притаманні йому функції, які простежуються через певні цінності особистості, виокремлюють:

- соціальні;
- філософські;
- моральні;
- релігійні цінності.

Отже, волонтери – це освічені люди, здатні пожертвувати власні кошти, час і здоров'я, аби задовольнити потреби інших людей. На рівень розвитку волонтерства в країні впливає економічна ситуація, психологічні та культурні фактори. Важливими є культурні риси, які визначають різницю в поширенні волонтерської діяльності в різних країнах.

Місцева культура має важливий вплив на поширення волонтерства.

Так, науково доведено, що чехи та словаки волонтерять більше, ніж французи. У Швеції та Ісландії більше ніж в Угорщині та Румунії. Італія, Іспанія та Португалія мають найнижчі показники роботи волонтерських організацій. Іншими словами, розподіл ресурсів:

- людських;
- соціальних;
- матеріальних визначає відмінності у заняттях волонтерством.

Відтак, соціальний капітал, релігійні погляди, освіта та дохід особистості постають визначальними факторами у бажанні людини стати волонтером. У європейських країнах відмінності у волонтерстві між різними соціальними групами стають меншими завдячуючи сучасним моделям життя. Щоб стимулювати залучення до волонтерської діяльності варто пропагувати цей напрямок на рівні освіти.

2.2 Волонтерські проєкти у роботі соціального педагога: європейський досвід

Ми живемо у такі часи, коли соціальна допомога деяких людей перетворюється в піар акції для публічних персон. Але, люди, які займаються волонтерством постійно, знають, що це щоденна, кропітка сфера діяльності, яка потребує не тільки капіталовкладень, а й духовних, фізичних і психологічних сил.

Соціальну роботу не дарма називають справою ентузіастів. Зазвичай за цю роботу фахівці отримують досить мізерну заробітну платню. А отже її також можна називати волонтерською. Фахівці (соціальні педагоги і соціально робітники) постійно мають справу з людьми, які потребують соціального захисту, це і безхатченки, і невиліковно хворі, і воїни АТО, і вимушено переміщені особи, тобто всі категорії клієнтів, які потребують допомоги.

Волонтери сприяють;

- упровадженню найрізноманітніших волонтерських програм;
- проводять культурні, освітні, оздоровчі заходи;
- надають юридичні та культурно-просвітницькі консультації;
- сприяють отриманню соціальної, правової, медичної та інших форм допомоги тим, хто її потребує;
- визначають проблеми, які потребують вирішення.

У Статті «Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус», автор Т. Лях читаємо: «Без участі волонтерів сьогодні неможливо уявити собі здорового та ефективного існування суспільних інститутів. Послуги волонтерів з роками стають дедалі більшим ресурсом розвитку соціальної сфери. У багатьох країнах Європи, Азії та Америки волонтерство є звичним явищем [13, с.139-144.]».

Спираючись на міжнародний досвід використання волонтерської діяльності, ми отримуємо неоціненні знання в цій галузі.

Міжнародне волонтерство виступає своєрідною формою соціальної консолідації населення і фахівців соціономічної сфери, озброюючи новими знаннями, допомагаючи у реалізації міжкультурних проєктів.

Досить відомою в Україні є Міжнародна Громадська Служба SCI. Це міжнародна, не урядова спільнота, що налічує сорок три філії по всьому світу і тісно співпрацює з ЮНЕСКО [19].

Опрацьовуючи наукові джерела, ми дізналися, що найбільшою молодіжною організацією, яка опікується міжнародним стажуванням волонтерів, та має осередки власної діяльності більш ніж у ста десяти країнах по всьому світу – є міжнародний волонтерський проєкт AIESEC [14]. Стажування у цій організації вже пройшли більше п'ятисот українських волонтерів, адже ця організація має понад семисот організацій, які є її партнерами у всьому світі.

У науковій літературі зазначається, що станом на 2020 рік в 14 Українських містах відкрито представництва цієї організації.

Українські волонтери до складу яких входять і фахівці та фахівчині з соціальної роботи також працюють з інтернаціональною міжнародною неурядовою організацією SCI (Міжнародна Громадська Служба), яка тісно співпрацює з ЮНЕСКО впроваджуючи в Україні волонтерські проєкти та програми різнопланового спрямування.

Зрозуміло, що специфіка українського волонтерства відрізняється від волонтерства європейських країн. З її особливостями та досвідом можливо ознайомитися активно співпрацюючи з різноманітними волонтерськими організаціями, які на сучасному етапі творення української державності створюються і функціонують, не дивлячись на проблеми і перепони.

Знайомлячись з досвідом роботи європейських волонтерських організацій, ми взяли до уваги досвід роботи Німеччини. У цій країні

запроваджено навчання волонтерству, яке відбувається під девізами: «Добровільний Соціальний Рік», «Добровільний Екологічний Рік» іт. Інше.

Долучитися до навчання в цих соціальних проєктах можливо не тільки в Німеччині. Нам досить сильно імпонує той факт, що саме в Німеччині волонтерська робота проводиться на найвищих державних рівнях, а тому якщо це акція «Добровільний Соціальний Рік», то відповідно спонсором цього проєкту виступає держава.

Особливістю участі у цьому проєкті є те, що молоді люди, віком від 15 до 27 років, які зголосилися стати учасниками проєкту, повинні бути готовими до того, що залучатимуться до роботи в дитячих садках, лікарнях, будинках для людей похилого віку, у роботі з людьми, які мають ментальні порушення, людьми з обмеженими фізичними та розумовими особливостями, під час проведення різноманітних культурних та екологічних акцій.

Варто зазначити, що щорічно у цих проєктах виявляє бажання брати участь все більша кількість людей. І станом на 2024 рік, ця організація налічує більше 17000 осіб, які з задоволенням проводять навчання для починаючих волонтерів, діляться з ними власним практичним досвідом волонтерської діяльності.

Варта уваги й програма (ESC, European Solidarity Corps), - це своєрідний Європейський корпус солідарності. Особливістю цієї програми є те, що вона у свої ряди залучає волонтерів, які не є мешканцями країни, в якій вони будуть впроваджувати волонтерську діяльність. Діяльність Європейського корпусу солідарності є некомерційною.

Мета ESC полягає в тому, аби культивувати толерантне ставлення молоді до різних культур і народів, сприяти згуртуванню народностей, досягненню взаєморозуміння, через підведення до думки, що у нашій різноманітності – наша привабливість.

Отримати такий безцінний досвід волонтери можуть лише за умови, коли будуть проживати в тій країні, в якій їм буде надана можливість займатися волонтерством. Тому протягом певного періоду (від року до

півтора) учасники даного проєкту живуть за кордоном. У цей час вони вивчають мову країни, вчаться комунікувати з міжнародною командою, у якій будуть працювати на посаді волонтера, адаптуються до нових умов проживання, удосконалюють персональні навички тощо.

Також важливим, на нашу думку, у цій організації є те, що ESC пректи одночасно впроваджуються не за однією, а за декількома соціальними темами, які є соціально значущими. Це робота з людьми похилого віку, робота з молоддю, біженцями, дітьми; спорт, культура, мистецтво тощо.

Проєкти можуть бути як короткотривалими, так і довготривалими. Часові межі проєкту коливаються від двох місяців до року. Якщо волонтер індивідуально приймає участь у проєкті, то ця робота буде займати від двох до дванадцяти місяців. Якщо це командна робота, то вона може тривати від двох тижнів, до двох місяців. У короткотривалих проєктах є можливість брати участь декілька разів поспіль.

По закінченню проєкту волонтер отримує підтвердження у вигляді сертифікату.

Ознайомитися з пропозиціями, щодо заняття волонтерською діяльністю можна на відкритому <https://europa.eu/youth/solidarity> порталі Корпусу солідарності, який є досить відомим, тому молодь самостійно моніторить інформацію на цьому сайті, з метою долучатися до волонтерських проєктів.

Зареєструватися на цьому порталі, отримати особистий номер та знайти проєкт, який вас цікавить допомагають соціальні мережі телеграм, фейсбук, ерасмус, а також різноманітні громадські організації.

На даний час в Україні працює велика кількість різноманітних громадських некомерційних організацій, які допомагають налагоджувати партнерські стосунки та продвигати європейські цінності в нашій державі.

Важливо на цьому шляху вибрати саме той проєкт, в якому ви зможете себе реалізувати в повній мірі, застосовуючи здобуті знання і уміння.

Центр європейських ініціатив – це організація, яка працює саме в напрямку надання допомоги волонтерам, які хочуть пов'язати свою майбутню професійну діяльність з волонтерством.

Також за допомогою в організації та заняттях волонтерською діяльністю та у виборі потрібного проєкту в Україні може допомогти Всеукраїнська молодіжна організація «Фундація регіональних ініціатив», яка опікується підготовкою лідерів та підтримкою молодіжного руху. За цим посиланням ви знайдете всю необхідну і потрібну інформацію. (<https://fri.com.ua/2020/06/7-kroktiv-iaak-staty-volonterom-dovhostrokovoi-prohramy-esc/>).

Важливим інструментом за допомогою якого можна сьогодні безперешкодно займатися волонтерською діяльністю є онлайн волонтерство. З його допомогою реально задовольняти потреби клієнтів в будь якій точці планети. За допомогою онлайн волонтерства створюються спеціальні платформи, на яких тим хто потребує допомоги, створюються веб-сайти, проводяться консультації, надаються поради з нагально важливих питань.

Отже, мотивація, бажання постійно навчатися, вдосконалювати свої професійні навички, розробка та впровадження нових соціально значущих проєктів – це умова, за якої фахівець соціономічної сфери буде корисним суспільству.

Висновки до розділу 2

Соціально-культурні детермінанти волонтерської діяльності фахівця соціономічної сфери проявляються в його рівні підготовленості, досвідченості та фінансових можливостях.

Європейські науковців, єдині в думці, я що волонтерська робота – це альтруїстична діяльність, вона є не прибутковою.

Займаючись волонтерством, людина проводить свій час, без будь якої вигоди.

Діяльність, яка відбувається на офіційній основі – це діяльність, яку здійснюють представники законних волонтерських організацій.

На культуру волонтерської діяльності впливають такі ресурси країни, як схильність до волонтерства, людський капітал, уміння комунікувати, мотивація до занять волонтерською діяльністю.

Європейський досвід із запровадження соціально значущих проєктів надають нам Міжнародна Громадська Служба SCI, «Добровільний Соціальний Рік», «Добровільний Екологічний Рік», Європейський корпус солідарності та інші.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНА РОБОТА

3.1. Розвиток волонтерської діяльності: реалії та перспективи

Для з'ясування питання, яка частина студентів спеціальності 231 Соціальна педагогіка і соціальна робота займається волонтерством, нами було розроблено анкету, яка включала питання.

1. Ваше ім'я та прізвище
2. На якому курсі ви навчаєтеся?
3. Чи займаєтеся ви волонтерською діяльністю?
4. Якщо займаєтеся, то з якого віку?
5. В чому сутність вашого волонтерства?
6. Що спонукало вас зайнятися волонтерством?
7. Що ви знаєте про волонтерські рухи в європейських країнах?
8. Що для вас особисто волонтерство?
9. Як на вашу думку, пов'язані дефініції «волонтерство» і «соціальна робота»?
10. У волонтерській діяльності ви віддаєте перевагу донаттизму чи особистій фізичній допомозі?
11. Чи хотіли б ви спробувати себе у волонтерській діяльності за кордоном?
12. Чи брали ви участь у соціальних проєктах?
13. Якщо брали, то що вас спонукало до цього?
14. Як ви розумієте поняття «соціальна відповідальність»?
15. Що (або хто?) мотивувало вас займатися волонтерською діяльністю?

В анкетуванні було задіяно 59 осіб спеціальності 231 Соціальна робота та 011 Освітні педагогічні науки. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю.

Провівши опитування ми з'ясували, що студенти цих спеціальностей досить поверхово поінформовані про волонтерську діяльність за кордоном. А от стосовно особистої участі у волонтерських заходах, то всі 59 студентів відповіли, що займаються волонтерством, хоча і не професійно і не систематично, але час від часу (32 особи, систематично, або належать до окремої волонтерської організації – 27 осіб).

На питання чому, студенти віддають перевагу особистій фізичній допомозі 51 студент відповів «Бракує коштів», а от 8 зазначили, що їм простіше віддати певну суму грошей, аніж бути особисто присутнім під час надання якоїсь допомоги. Хоча в Акціях, які проводяться на факультеті «Подаруй солдату свято!», «Від серця до серця», «Миколай до нас іде, тепло серця нам несе» майже всі студенти спеціальності активно беруть участь. Наприклад цього річ тільки за кошти студентів спеціальності Соціальна педагогіка і соціальна робота було придбано 76 подарунків для дітей Громадської Організації «Криворізька асоціація учасників бойових дій та учасників АТО».

Отже результати опитування дали нам чітку картину того, що наша молодь не стоїть осторонь проблем, які відчуває наше суспільство. Майже всі студенти хоча б один раз, але займалися волонтерською діяльністю.

Висновки до розділу 3

Сучасний світ характеризується тим, що у ньому активно зростає відповідальність суспільства перед самим собою та іншими його мешканцями. Волонтерський рух є його надважливою складовою, яка характеризує високу свідомість суспільства, говорить про його гуманістичний характер.

Волонтери чітко усвідомлюють, що сучасний світ потребує їх допомоги, бо без волонтерів успішне вирішення соціальних проблем просто не можливе, і тому зростає значення волонтерського руху.

ВИСНОВКИ

Аналіз літератури дозволяє нам зробити такі висновки.

Станом на сьогодні Україна переживає дуже тяжкі часи, які дозволили широкому колу громадян об'єднатися і створити волонтерські осередки. Тож волонтерських рух в Україні починаючи від часів пандемії і до теперішнього часу – часу повномасштабного російського вторгнення постійно переживає розвиток і піднесення.

Події, що відбуваються в нашій країні підштовхнули широку активну громадськість до дій, спрямованих на допомогу армії, вимушено переселеним особам, усім, хто потребує волонтерської допомоги.

У ході опрацювання наукової літератури, нам вдалося визначити, що всі науковці сходяться в думці, що волонтер – це людина, яка з власної волі, без примусу, займається волонтерською діяльністю, не отримуючи від цього ніякого матеріального зиску.

Нам вдалося з'ясувати, що волонтерство – це досить не просте випробування, оскільки дуже часто волонтери ризикують власним життям і здоров'ям заради досягнення спільної мети. Особливо це стосується сучасності, коли в країні іде повномасштабна війна.

Волонтерство притаманне тільки високоорганізованим формам суспільства, а відтак воно виступає основою і фундаментом будь якого цивілізованого суспільства.

Варто зазначити, що волонтерство – це дуже важлива складова громадянського суспільства. З її допомогою:

- суспільство підтримує та підсилює загальнолюдські цінності: такі як турбота про ближнього, милосердя, любов, допомога;
- особистість має змогу реалізувати свої можливості, повністю розкрити власний людський і професійний потенціал;

- можливість встановити зв'язки, які сприятимуть вирішенню необхідно-важливих життєвих питань людей, які потребують допомоги і підтримки.

Ми маємо змогу спостерігати, що волонтерство починає діяти на регулярній основі. Волонтери працюють систематично і постійно. Вони об'єднують суспільство, про це свідчить зріст соціальної активності народних мас, які відповідально ставляться до соціально-економічних, психологічних та інших проблем суспільства.

Однак, ми можемо стверджувати, що для того аби стати волонтером одного бажання замало. І епізодичні прояви допомоги не вважаються волонтерською діяльністю. Для того аби професійно займатися волонтерством потрібна активна громадська позиція, ґрунтовні знання і спеціальні навички.

Зрозуміло, що станом на сьогодні, коли в країні іде широкомасштабна війна підтримка волонтерів з боку держави – є необхідною умовою!

Науковці в галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи авторитетно доводять, що сьогодні волонтерство – це спосіб життя, воно стало нашим культурним надбанням, світоглядною позицією української нації, нашою філософією, важливим аспектом нашого демократичного життя. Хоча поняття волонтерства для України не є новим. Відтоді, як почала існувати наша держава, відтоді українці допомагали один-одному, піклуючись про ближнього. Волонтери здавна служать людству.

Відтак, стає зрозумілим, що волонтерська діяльність це наша інвестиція в майбутнє Української держави, за яку ми сьогодні боремося.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеевко Т.Ф. Зміст і напрями соціально-педагогічної діяльності // Соціальна педагогіка: теорія і технології. Підручник /За ред. І.Д. Звереві. Київ : Центр навчальної літератури, 2006.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Безпалько О. В. Київ : Цент учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Богданова І.М. Соціальна педагогіка : Навч. посіб. Київ : Знання , 2008. 343 с.
4. Bogdan Voicu, Malina Voicu. Volunteers and volunteering in Central and Eastern Europe. Sociológia - Slovak Sociological Review 41(6):539-563 (2009) – URL: https://www.researchgate.net/publication/242022883_Volunteers_and_volunteering_in_Central_and_Eastern_Europe
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і головн. ред. В.Т. Бусел. Київ :Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
6. Великий енциклопедичний словник / за ред. О. Прохорова. Київ : Генеза, 1991. 495 с.
7. Гончаренко С.У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинський оберіг. 552 с.
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
9. Закон України «Про волонтерську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
10. Залеська Р. О. (2013). Поняття соціальної відповідальності особистості та її актуальність у сучасному суспільстві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка.* №2. С. 49–50.
11. Концептуально-технологічна модель підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери [монографія] /авт. кол. Т. Василюк, І.

- Лисоконь, І. Размолодчикова, І. Шимко; упор. І. Лисоконь. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. 182 с.
12. Лебедик М. П. Технологія атестації цілісного розвитку особистості на основі оцінок соціальної зрілості учасників педагогічного процесу: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2003. 305 с.
13. Лях Т.П. Волонтерство як суспільний феномен /Т.П. Лях// Проблеми педагогічних технологій: зб. наук. пр./ Волинський державний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Волинський академічний дім, 2004. Вип.3-4, с.139-144.
14. Офіційний сайт AIESEC в Україні. URL: <https://aiesec.ua/globaltalent>
15. Размолодчикова І.В. Особливості використання методів соціального впливу на особистість молодшого школяра //Педагогічна освіта: теорія і практика: Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Вип 17 (2-2014). С.349-351.
16. Радул В.В. Соціальна зрілість особистості: монографія. Харків: Мачулін, 2017. 442 с.
17. Савельчук І. Б. (2019). Підготовка соціальних працівників в інноваційному освітньому середовищі університету: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. 376 с.
18. Словник психолого-педагогічних понять і термінів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.ua/school/psychology/1270/?list=2>. – Назва з екрану.
19. Соціальна робота і сучасність: теорія та практика професійного й особистісного розвитку соціального працівника: Матеріали Десятої Міжнародної науково-практичної конференції (18 грудня 2020 року, м. Київ). Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 266 с.
20. Сучасний тлумачний словник української мови /[уклад.: Л. П. Олексієнко, О. Л. Шумейко]. Київ : Кобза, 2004. 544 с.
21. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка: Навчальний посібник. Київ: ІСДО, 1996.

22. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. – 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.
23. Шапар В.В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
24. Школа волонтерів: Навчальний посібник/ За заг. ред. Г.С. Скитьової [Авторський колектив: Брик Я.А., Говорун Н.В., Дементьєв В.В., Лащук О.М., Мельник О.В., Потій О.В., Скитьова Г.С., Тищенко М.П.] К., 2016. 166 с.